

NESİMÎ'DE YOL METAFORU

Road Metaphor in Nesîmî

Arş. Gör. Murat ASLAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Van, Türkiye, murataslan@yyu.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article

Öz

Geliş/Received:

10.08.2022

Kabul/Accepted:

28.11.2022

Sayfa/ Page:

53-65

Bir anlamı başka bir yere taşıma anlamına gelen metafor, anlatılmak istenen hususun kendisinden başka bir unsur yardımıyla aktarılmasını sağlar. Dil ile anlatılması zor ya da olanaksız olan duygu ve düşüncelerin aktarımında metafor önemli bir rol üstlenir. İnsanın ilk çağlarından beri kullanılagelen metaforik anlatım sebebiyle zihin de metaforlar vasıtasıyla düşünmeye ve kavramaya alışmış, böylece bu düşünce tarzı zihnin bir özelliği hâline gelmiştir. Dolayısıyla metaforun kullanımı yaygınlaşmış, özellikle dinî, tasavvufî, edebî ve felsefî metinlerde metaforlara sıklıkla yer verilmiştir. Bu metinlerde en çok kullanılan metaforlardan biri “yol metaforu”dur. Kullanımının yaygınlığından dolayı günlük dilin en sıradan kalıplarına dek giren “yol” kelimesi her ne kadar alışılmış bir kullanım alanına sahip olsa da bunlar kelimenin asıl anlamıyla karşılaştırıldığında “yol”un bir metafor olarak kullanıldığı açıkça görülür. Yolun bir metafor olarak incelenebilmesi için bu konu ile ilgili örneklerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. 14-15. asır divan şairlerinden Nesîmî'nin şiirleri “yol metaforu”nun dinî, tasavvufî ve edebî bağlamda kullanılmasına gösterilebilecek en güzel örneklerdendir. Hurufiliği ile bilinen Nesîmî'nin şiirlerinde yol –özellikle dinî ve tasavvufî olarak- oldukça yaygın kullanılmış, bu metafor ile ilgili olarak bikrimazmun kabul edilebilecek yeni ve alışılmamış manalar ortaya konulmuştur. Bundan dolayı *Nesîmî Divanı*, “yol metaforu”nun bu örnek bağlamında incelenebilmesine uygun bir eser olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Yol metaforu, çağdaş metafor teorisi, Nesîmî, Hurufilik.

Abstract

Metaphor, which means to carry a meaning to another place, enables the subject to be conveyed with the help of an element other than itself. Metaphor plays an important role in the transfer of emotions and thoughts that are difficult or impossible to express with language. Due to the metaphorical expression that has been used since the first ages of humanity, the mind has also gotten used to thinking and comprehending through metaphors, so this way of thinking has become a feature of the mind. Therefore, the use of metaphor has become widespread, and metaphors are frequently included in religious, mystical, literary and philosophical texts. One of the most used metaphors in these texts is the "road metaphor". Although the word "road", which has entered the most ordinary patterns of daily language due to its widespread use, has a common usage area, when these are compared with the original meaning of the word, it is clearly seen that "road" is used as a metaphor. In order to examine the road as a metaphor, it is necessary to review the examples related to this subject. The poems of Nesîmî, one of the divan poets of the 14-15. century, are the best examples of the use of the "road metaphor" in religious, mystical and literary contexts. In the poems of Nesîmî, who is known for his Hurufism, the road -especially religious and mystical- was used quite widely, and new and unconventional meanings that can be accepted as “bikrimazmun” were revealed in relation to this metaphor. Therefore, Nesîmî's *Divan* can be accepted as a suitable work for examining the metaphor of the "road" in the context of this example.

Keywords: Road metaphor, contemporary metaphor theory, Nesîmî, Hurufism.

Atf/Citation: Aslan, M. (2022). Nesîmî'de yol metaforu, *International Journal of Filologia* ISSN: 2667-7318 5(8), 53-65

Giriş

İlk yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte bu merkezleri birbirine bağlama işlevini üstlenen yol, medeniyetin başından beri insan hayatında bulunmaktadır. Bundan dolayı en temel edebî, dinî ve felsefî metinlerde anlatılmak istenen meseleyi somutlaştırmak, dilin ve akılla kavrayışın ötesinde bulunup ancak tecrübe yoluyla anlaşılabilir deneyimleri yine dilin imkânlarıyla anlatabilmek için yol sık kullanılan bir metafor olmuştur. Yolun biri süreç ve diğeri hedef olmak üzere iki ana özelliği bu kelimenin daha çok dinî ve mistik metinlerde metafor olarak kullanılmasını sağlamıştır.

Dönüşüm, değişim ve gelişim sürecin özellikleri iken tüm süreci içine alan bütüne anlam verme çabası hedefin niteliğidir. Bundan dolayı hayat; doğumdan ölüme beden, duygu ve düşünce değişiminin sahnesi olduğu; ayrıca çeşitli sistemler ona bir anlam kazandırmak veya onun anlamını çözmek üzere bir hedef belirlediği için sıklıkla yol metaforuyla anlatılır. Hayatın hedefini anlama çabasındaki felsefeden ve bu hedefi bilip öğrettiğini iddia eden dinden de -bir süreç ve hedef içermeleri nedeniyle- yol metaforuyla bahsedilmiştir.

Yol en temel metaforlardan biri olduğu için günlük hayatta sıklıkla kullanılır. Bu sebeple onu bir metafor olarak değerlendirmek, zaten bilinen bir husus üzerinde fazladan yorum yapma olarak anlaşılabilir. Bundan dolayı araştırma nesnesi ile araya mesafe koyabilmek için dinî, felsefî ve tasavvufî metinlerde yol metaforunun hangi anlamları aktarmak için kullanıldığına dair bazı örnekler vermek faydalı olacaktır.

Tevrat’ta yol, yaşam tarzını anlatmak için kullanılır: “*Rabb’in meleği, ‘Neden üç kez eşeğini dövdün?’ diye sordu, ‘Ben seni engellemeye geldim. Çünkü gittiğin yol seni yıkıma götürüyor’* (Çölde Sayım, 22/32).” Eşeğine kötü davranan Balam hakkındaki bu ayette yaşam tarzı ile yol arasında kurulan ilişki, her ikisinin de süreç ve hedef içermesi dolayısıyla. Kötü davranış kötü sonuçlara götürür, yanlış yol da yanlış menzillerde sonlanır. *İncil*’de ise İsa Mesih “*Oysa yaşama götüren kapı dar, yol da çetindir. Bu yolu bulanlar azdır.*” (Matta, 7/14) derken yolun çetin olması ile kastettiği şey, hakikate uygun bir şekilde yaşayanların karşılaşacağı zorluklardır. Çin’de Taoizm’in kurucusu Lao Zi, *Tao Te Ching* adlı kitabında evrende her şeye hayat veren ve düzeni sağlayan gizli bir enerji olduğunu ancak bunu isimlendiremediğini, sadece ona yol (tao) diyerek işaret ettiğini, böylece okuyucunun yol kavramıyla o isimlendirilemeyen hakikati anlamaya çalışması gerektiğini söyler. *Tao Te Ching*’in ilk iki cümlesi bu meseleye dair bir işaretle başlar: “*Yol olarak tayin edilmiş yol nihai yol değildir. İsim olarak tayin edilmiş isim nihai isim değildir*” (Lao Zi, 2016, s. 1). Burada yol, dil ile anlatılmayan ve akıl ile kavranamayan bir gerçeğe işaret etmek üzere kullanılan bir metafordur. Aynı metafor ünlü Taoocu düşünürlerden Chuang Tzu tarafından da kullanılır: “*Eski çağlarda, büyük yolu iyice anlayanlar ilkin göğü açıkladılar, oradan yola, onun erdemlerine geçtiler.*” (2012, s. 138). Budist kültürde de yol metaforu oldukça sık kullanılır. Dalai Lama, Je Tsongkhapa’nın öğretilerini *Yolun Üç Büyük Özelliği* adıyla yorumlamıştır (2008). Buradaki yol Budist pratiklere ve hayatı Buddha’nın öğretilerine uygun bir şekilde yaşamaya işaret eder. Budist şair Han Şan bir şiirinde hakikati aramak üzere dağlara çıkıp ardında hiçbir iz bırakmadığını şöyle anlatır: “*Çıplak kavalıklara gönderdi beni kehanet / Bir kuş yolu kimse bulamaz izimi*” (1993, s. 79). Yol metaforunun en çok geçtiği kutsal metinlerden biri *Kuran*’dır. *Kuran*’ın (2010) ilk suresi Fatiha’da “*sırât-ı müstakîm (dosdoğru yol)*” olarak geçen kavram Allah’ın öğrettiği dine samimiyetle sınımsız yapışanların, yalnız Allah’a ibadet edip yalnız ondan yardım isteyenlerin, bu yolda sabır ve dua ile ilerleyenlerin yaşam tarzını anlatmaktadır. Aynı kavram daha onlarca ayette yer almaktadır.

Dinî metinlerin yanında felsefe metinlerinde de yol metaforuna sıklıkla rastlamak mümkündür. Mesela Seneca *Tanrısal Öngörü* adlı kitabında “*Güvenli bir yoldan gitmek acizler ve zayıflar içindir; erdem yükseklerden uçar.*” der (2020, s. 79). Filozofun yol ile kastettiği şey yaşam tarzıdır. Bir başka yerde ise “*Stoacılar ile bilgelik yolunda ilerleyen diğer filozoflar arasında kadınlarla erkekler arasındaki kadar büyük bir fark olduğunu söylersen hiç de haksız sayılmam.*” diyerek felsefe yolunda çabalamayı, hakikate ulaşma ve bilgelige erme amacıyla yapılan uygulamaları yol metaforuyla anlatır (Seneca, 2017, s. 25). Nietzsche *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı eserinde Zerdüşt’e “*Solucandan insana dek yol aldınız.*” dedirterek evrimleşme sürecine yol metaforuyla dikkat çeker (2020, s. 6).

Yol metaforunun en sık kullanıldığı alanlardan biri şüphesiz ki tasavvufur. Tasavvuf, genellikle tarikatlar aracılığı ile organize edilen bir İslamiyet yorumu olarak dikkat çeker. Tarikin kelime anlamı yoldur. Tarikat ise “*Hakk’a ermek için tutulan, birtakım kuralları ve ayinleri bulunan yol*” olarak tarif edilir (Uludağ, 2012, s. 343). Muhyiddin İbn Arabi *Vasiyet*’inde “*Doğru (isabetli, hatasız, şeriat ve adalete muvafık) yolu izleyen, muradın künhüne varır.*” der (t.y., s. 313). Mevlana Celaleddin Rumi’nin Hocası Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi tasavvufu Allah’a kavuşma yolu olarak ele alır ve böylece yolu metaforlaştırır: “*Bilginin, inancın sonu; buluşmak, kavuşmak yolunun kilidini elde etmektir. O kilitte, bu yolda olan her zorluğun açılması gerek*” (t.y., s. 59). Sufiliğe dair bazı yorumlarda bulunan Osho bu düşünceyi yol metaforuyla tanımlar: “*Sufizm bir sistem değildir; varoluş için bir açıklaması yoktur, varoluşun gizlerine giden bir yoldur*” (2003, s. 105).

Yol metaforunun geçtiği bir diğer alan ise edebî metinlerdir. *Gilgamiş Destanı*’ndan başlayarak günümüze kadar binlerce eserde yol ve yolculuk bir metafor olarak yer almıştır. Meselâ *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisinde Şeyh Galip mana Hızır’ının gayb yolunu açtığını, böylece dünyanın İskender’in her şeyi gösteren aynasına dönüştüğünü söylemektedir: “*Açdı reh-i gaybı Hızır-ı ma’nâ / Mir’ât-ı Sikender oldı dünyâ*” (Şeyh Galip, 2006: 376). Süleyman Çelebi, aklın Allah’ın sonsuzluğunu anlayamamasını yol metaforu bağlamında şu beyitle dile getirir: “*Evvel anduk anı kim evveldür ol / evveline bulmadı hiç akl yol*” (Süleyman Çelebi, 1992: 61). Şah İsmail, Hatâyî mahlasıyla yazdığı şiirlerden birinde Şiîliği bir yol olarak anlatmakta, bu yolu inkâr eden Haricilerle ise gaza yapılması gerektiğini söylemektedir: “*Olar kim bu tarika inkâr oldı / Havâricdür gazâ kılsan yiridiür*” (G. 150/3). Ahmet Haşim’in *Yollar* adlı bir şiiri vardır ve bu şiir “yaşanılan hayatın ötesinde, âdeta varlığın dışında, ideal, ulvi ve hayâlî bir âleme karşı duyulan hasreti ifade eder” (Kaplan, 2012: 141). Sevilen kişilerle eskisi kadar görüşmemek ya da ölüm gibi bir sebep dolayısıyla artık onlarla görüşmemek “yolların ayrılması” deyimine anlatılır. Burada yol, hayat sürecinin metaforudur. Cahit Sıtkı Tarancı’nın *Otuz Beş Yaş Şiiri*’nde söz konusu deyim geçmektedir: “*Hayal meyal şeylerden ilk aşkımız / Hâtrası bile yabancı gelir / Hayata beraber başladığımız / Dostlarla da yollar ayrıldı bir bir / Gittikçe artıyor yalnızlığımız*” (Kaplan, 2011: 98). Pek çok eserde olduğu gibi 14-15. asır divan şairlerinden Nesîmî’nin *Türkçe Divan*’ında yer alan bazı şiirlerde de yol metaforu bulunmaktadır. Bu çalışmada Hurufiliği ile bilinen Nesîmî’nin yol metaforunu hangi bağlamlarda kullandığını ortaya çıkarmak ve bunu hem edebî hem de dinî açıdan değerlendirmek amaçlanmaktadır. İlgili beyitleri incelemeye geçmeden önce hakkında pek çok tartışma bulunan metafor kavramına dair kısa bir açıklama yapıp bu çalışmada kavramın hangi anlamda kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.

Meta (üstüne) ve fora (yön, doğrultu) kelimelerinin birleşimiyle oluşan metafor kavramı edebiyatta, felsefede ve dinde bir anlamı başka bir yere taşıma durumunu anlatmak için kullanılır. Başka bir deyişle anlatılmak istenen asıl husus, özünden başka bir unsur yardımıyla iletilmektedir. Bunun sebebi anlatılacak meselenin akıl yoluyla kavranamayacak ve dil ile anlatılamayacak kadar soyut olması, ayrıca bu meseleyi daha basit bir şekilde anlatma isteği olabilir. Metaforun klasik Türk edebiyatındaki karşılığı olarak genelde mecaz ve istiare sanatları gösterilmiştir.

İnsan zihni iki şey arasında bağ kurmaya yatkındır. Bundan dolayı metafor kullanımı zihnin anlama özelliği ile ilgilidir (Demirci, 2016, s. 341). Ulaş Bilge bu durumu “*Metafor insanın algılama tarzına eklenir ve dolayısıyla dilin poetik fonksiyonu hâline gelir*” cümlesiyle anlatır ve metaforun üst bir dil oluşturma yönüne dikkat çeker (2020, s. 35). Metaforun dil ile değil de düşünceyle ilgili bir kavram olması dolayısıyla (Çiçekler ve Aydın, 2019, s. 24) onu yalnızca kelime ve kavramlarda aramak yanlıştır; metafor öncelikle bir düşünce bağlamında ele alınmalı, kelime ve kavramlar ise -eğer metafor ile ilişkili olarak incelenecekse- öncelikle bir düşünce temeline oturtulmalıdır.

Daha önce de ifade edildiği gibi metaforun en çok kullanıldığı alanlardan biri edebiyattır:

“...Edebiyatta metaforlara başvurulmasının amacı, esere üslup ve ifade güzelliği sağlamaktır. Ancak bilhassa dinî-tasavvufî, felsefî ve hikmet-âmiz eserlerde, herkes tarafından anlaşılacak düşünülen birtakım üst seviyeden hikmet ve kavramların somutlaştırılarak daha anlaşılır hâle getirilmesine katkı sağlaması da bir diğer amaç olarak değerlendirilebilir” (Uçan Eke, 2017, s. 174).

Klasik Türk edebiyatı yoğun metafor kullanımıyla dikkat çekmektedir. Nagehan Uçan Eke *Klasik Türk Edebiyatında Metaforik Üslup* adlı kitabında Lakoff ve Johnson tarafından 1980’de ortaya

konulan “çağdaş metafor teorisi”ni divan şiiri üzerinde incelemiştir (2017). Çağdaş metafor teorisi üç tür temel metafor üzerinde yoğunlaşmaktadır: 1. Kavramsal metafor. 2. Yönelim metaforu. 3. Varlıksal metafor (Uçan Eke, 2017, s. 56). Lakoff ve Johnson, kavramsal metaforlar başlığı altında, her şey ile bağ kurabilecek yedi derin metafor tespit etmişlerdir: “*Denge, dönüşüm, yolculuk, kap, bağlantı, kontrol ve kaynak*” metaforları (Uçan Eke, 2017, s. 64). Bu çalışmanın konusu, görüldüğü üzere, kavramsal metaforlar başlığı altında incelenen yedi derin metafordan birisi olan “yolculuk metaforu” ile ilgilidir. Nagehan Uçan Eke bu metaforla ilgili olarak şunları söyler:

Yolculuk, insanlığın tarihinin ana temalarından biridir. Nitekim tarih, bir yönüyle göçlerin ve seferlerin hikâyesi olduğundan yolculuk; dinî kıssalardan mitolojiye, mitolojiden efsaneye, hikâyeden şiire ve romana kadar edebî metinlerin vazgeçilmez bir ana teması olmuştur. İnsanoğlunun geçmiş, bugün ve gelecek duygusu çoğu zaman birleşerek fiziksel, sosyal ya da psikolojik bir yolculuk deneyimi oluşturur. Bu birleşim, her türlü deneyim için önemli bir mercak olarak işlev görür. Günlük yaşamda yolculuğa derin metafor kimliği kazandıran bazı dinamikler vardır. Bunların başında bilinç, zaman algısı ve neden-sonuç anlayışı ile yaşam sonrasıyla ilgili inançlar gelmektedir. Kısacası hayatın kendisi bir yolculuk olarak algılanır. Aynı zamanda hiçbir dönüşüm, bir yolculuktan geçmeden gerçekleşmez. Dönüşmek için yolculuğa çıkmak gerekir. Bu yolculuk, fiziksel olduğu kadar da ruhsaldır. Geçmişten bugüne katedilen yol, her anlamda bir büyüme ve olgunlaşma yolculuğudur. Bu yolculuk olumlu ya da olumsuz olabilir, ama her durumda bir dönüşüm içerir. Hemen her konuya uyarlanabilecek ve en yaygın gözlenen derin metaforlardan biri olan yolculuk, Klâsik Türk şiirinin de vazgeçilmezlerindedir (2017, s. 82).

Muhammet Nur Doğan edebiyatı başlı başına bir yolculuk metaforu olarak değerlendirmektedir:

“Edebiyat aslında bir yolculuktur... Zihnin zaman, mekân, kültür, dil, din, felsefe, bilim ve hayal ülkesine yolculuğu... Duygu ve düşüncelerin söz dediğimiz esrarengiz araç yardımı ile dış dünyaya gerçekleştirdiği büyümlü seyahat...” (2011, s. 145).

Bu çalışma, başlı başına bir yolculuk olan edebiyat olgusu içerisinde değerlendirilmesi gereken, metaforların yaygın bir şekilde kullanıldığı klasik Türk edebiyatı dönemine ait bir edebî eser üzerinde yolculuk metaforunu edebî, dinî ve tasavvufî boyutlarıyla incelemeyi; böylece Nesîmî örneğinde metaforun divan şiiri geleneğinde düşünce aktarımı ve estetik bağlamında nasıl kullanıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, *Türkçe Divan*'dan seçilen beyit örneklerinin konularına göre tasnifine ve şerhine dayanmaktadır. Konu başlıkları, şairin yol metaforunu genellikle dinî ve tasavvufî anlamları ifade etmek üzere kullanmasından dolayı bu konularla alakalıdır.

1. ALLAH YOLU

Dinî inançlar ve uygulamaların yol olarak anlatılışı alışılmış bir tavidir. İslam ve tasavvuf da bunun dışında değildir. Nesîmî Müslümanca tavır ve davranışı şiirlerinde “Hak yolu, Hak râhı, yol” gibi kelimelerle metaforlaştırmıştır. Onun elifname türündeki gazelinden alınan beyitte dinî düşünce ve pratikler “Hak yolu” metaforuyla tarif edilmiş, Allah’ın rızasını kazanma amacıyla yapılan ibadet, iyi iş ve hareketlerin insanı türlü hastalık ve dertlerden kurtaran bir şifa olduğu söylenmiştir. Bir başka beyitte dinî inanç ve uygulamalar bir süreç içerisinde düşünülmüş; bu süreçte çekilen çilelerin boşuna olmadığı, doğru zaman geldiğinde hakikat yolcusunun Hak’tan türlü işaretler alacağı ve bundan dolayı mutluluğa kavuşacağı anlatılmıştır. 283 numaralı tuyug da hakikate erişme sürecine ve bu dönemde karşılaşılabilecek türlü zorluklara işaret eder ve *Hak yolunda* kaygısız olma gerekliliğini vurgular:

Sî sevâbı **Hak yolunda** eylegil sen dâ'imâ

Derdüne Hakdan devâdur rencüne yüz min şifâ (G. 4/4)

“Se, sen sevabı daima Hak yolunda kazan. (Bu sevap) derdine Hak’tan deva, yarana yüz bin şifadır.”

Sîn sa'âdet buldı her kim bildi Hakkun remzini

Anlara kim sıdk ile **bu yolda** çekdiler cefâ (G. 4/12)

“Sin, Hakk’ın işaretini bilen saadet buldu. Onlar ki bu yolda sadakatle cefa çektiler.”

Kim elif tek vâhid ü ferd olmadı

Bilme merd anı kim ol merd olmadı

Kim ki **Hak râhında** bî-gerd olmadı

Döğdüğü cüz âhen-i serd olmadı (Tuyug. 283)

“Kim elif gibi bir ve tek olmadıysa o mert olmayanı (sen de) mert bilme. Kim Hak yolunda kaygısız olmadıysa dövdiğü parça sert demir olmadı.”

2. İSLAMİYET / HURUFİLİK YOLU

Din, tasavvuf ve mistik akımlar bir süreç ve hedef içerdiklerinden dolayı genellikle yol metaforuyla tarif edilirler. Değişim ve dönüşüm sürecine dair olan bu metafor bilinçsizlikten bilince, batıldan hakikate, sahteden gerçeğe, yanıltan doğruya, derin uykudan aydınlanmaya doğru giden bir serüveni anlatır. İslamiyet de *Kuran*'da ifade edildiği üzere bir yoldur: “*Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil*” (Fatiha, 1/6-7). Nesîmî'nin şiirlerinde tıpkı İslamiyetten olduğu gibi Hurufilikten de bir yol olarak bahsedilir. Bu kısımda Hurufilik hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

14. yüzyılda İran'da Fazlullah Esterabadi'nin öncülüğünde kurulan Hurufilik akımı İslamiyet'e yeni bir yorum getirmiş; vahdet-i vücud düşüncesini maddeleştirmiş, Arap ve Fars alfabelerini ilahi bir konuma çıkarmıştır. Allah'ı gizli bir hazine olarak gören bu akımda varlığın özü sestenden oluşur. Canlılarda bilfiil, cansızlarda ise bilkuvve olarak var olan sesler aracılığıyla Allah'a ulaşılır (AnaBritannica, 1994, s. 81); çünkü Allah bizzat ses ve harftir (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 400). Bu sebeple her şey hakikatte Hak'tır (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 122). Hurufiliğe göre Allah Âdem'i kendi sureti üzerine, yani 32 ilahi kelimeye göre yaratmıştır (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 175), ayrıca Bakara suresinin 31. ayetinde belirtildiği üzere ona isimleri –yani 32 harfi- öğretmiştir (Arşî G. 220/2). Onun yüzüne 32 ilahi harfin alameti olmak üzere hatlar çizmiştir, dişlerini ilahi kelimelerin adedince yaratmıştır. Bunun gibi vücuttaki delikleri, eklemleri ve kemikleri de ilahi harflerin sayısına göre meydana getirmiştir. Bundan dolayı insan vücudu Allah'ın apaçık görülebileceği bir araç olmuştur (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 59-64). Hurufiler kutsal kitapları, ibadetleri, Miraç'ı, zamanı, varlığı ve diğer tüm her şeyi 28 ve 32 ilahi kelimeye göre yorumlarlar (Gölpınarlı, 1969, s. 147). Böylece Allah'ın zatına varmayı ve onun yüzünü müşahede etmeyi amaçlarlar (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 440). Hurufiler Fazlullah Esterabadi'nin eserlerini birer kutsal kitap olarak kabul ederler. Onun en önemli eseri şüphesiz ki *Cavidaname*'dir (Gölpınarlı, 1969, s. 145).

Nesîmî'nin şiirlerinde hakikate götüren yol birdir, bu ise İslamiyet ve Hurufilik yolundan başkası değildir:

Maksûdına bulmadı hidâyet

Her kimse ki bilmedi bu râhi (G. 421/3)

“Bu yolu kim bilemediyse amacına giden doğru yola eremedi.” Doğru yol amaca götürür, hakikate erdirir. Diğer yollar ise doğrudan saptıran, hidayetden uzaklaştıran batıl yollardır. Yani yollar çoktur ancak hidayete götüren yol birdir. Bu yolu bulamayan hakikate ulaşamaz. Doğru olan o yol ise şaire göre Hurufilik olmalıdır.

Ez-rûy-ı hakikat mana her nesne ki irdi

Ez-hazret-i ‘Âlî

Reddiyyet ile kılmadım hîç nesneden ikrâh

Tâ olmaya bî-râh (Müstezad. 2/5)

“Bana hakikat yüzünden, Hz. Ali'den ne gelirse gelsin, yoldan ayrılmamak için, hiçbirini reddetmedim (ve) zorla yapmadım (seve seve katlandım).” Hurufilik düşüncesinde Hz. Ali oldukça önemli bir konumdadır. Fazlullah Esterabadi'nin *Cavidaname* adlı eserini *Dürr-i Yetim* ismiyle Türkçeye tercüme eden Derviş Murtaza'ya göre Hurufilik tevil ilmidir, tevil ilmi ise Hz. Ali'nin ilmidir. Bundan dolayı Hurufiliğin temelinde Hz. Ali'nin ilmi bulunmaktadır (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 31). Beyitte şair, Hz. Ali ile hakikatin yüzü arasında bir eşitlik kurmakta ve bu yolda karşısına ne çıkarsa çıksın hakikat uğruna hepsine seve seve katlandığını belirtmektedir.

Perde yüzünden götürdi mâhumuz

Hakdan oldı Hakka togrı râhumuz

Sûret ü ma'nîde Hakdur şâhumuz

Dinle *اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* 'umuz (Tuyug. 96)

“Ayımız yüzünden perdeyi götürdü. Yolumuz Hak'tan Hakk'a doğru oldu. Görünüşte ve manada şahımız Hak'tır, *اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* 'umuzu dinle.” Beyitte sevgili açık istiare yoluyla aya benzetilmiştir. Üçüncü mısradan yola çıkarak bahsi geçen sevgilinin Fazlullah Esterabadi olduğu söylenebilir. O hem görünüşte hem de manada Hak'tan başkası değildir. Fazlullah, yüzünden perdeyi kaldırıncaya yüzde bulunan hatları yani 32 ilahi harfi açığa çıkarmış, böylece Hurufiler yürüyecekleri hakikat yolunu bilmişlerdir. Bu yol Hak'tan gelen ve yine Hakk'a giden bir yoldur. Hurufilik, hakikati ve vahdet-i vücut düşüncesini maddileştiren bir anlayışa sahiptir. Fazlullah Esterabadi'nin bedenini kutsallaştıran Hurufilere göre o, bizzat hakikatin kendisidir. Bazı Hurufilerin hac ibadetini Fazlullah'ın idam edildiği ve türbesinin hâlâ orada bulunduğu Alıncak (Elince) Kalesi'nde yaptıkları bilinmekte, hatta kıble olarak orayı kabul ettikleri düşünülmektedir (Gölpınarlı, 1989, s. 26). Fazlullah'ın *Kuran*'da geçen bütün “fazl” kelimelerini kendisine mâl etmesi (Gölpınarlı, 1989, s. 24), ayrıca Miraç'ta Allah'ın Hz. Muhammed'e Fazlullah Esterabadi suretinde görüldüğüne dair inanç (Kansızoğlu, 2003, s. 27) hep söz konusu kutsallaştırma çerçevesinde düşünülebilecek hususlardandır.

Bir 'acâ'ib şâha düşdi gönlümüz

Bedr yüzlü mâha düşdi gönlümüz

Tâ ki Fazlu'llâha düşdi gönlümüz

Uş hakîkî râha düşdi gönlümüz (Tuyug. 100)

“Gönlümüz bir acayip şaha, dolunay yüzlü aya, ta ki Fazlullah'a düştü. Gönlümüz bu hakiki yola düştü.” Yukarıdaki tuyugda olduğu gibi bu tuyugda da Nesîmî Fazlullah Esterabadi'den ay yüzlü şah olarak bahsetmekte ve onu hakikat yolunun kendisi olarak görmektedir.

3. YOL GÖSTERİCİLER

Din, tasavvuf ve Hurufilik gibi felsefi-mistik yaklaşımlar eğer bir yol ise peygamberler, mürşitler ve dinî önderler de birer yol göstericidirler. Nesîmî'nin şiirlerinde İslam peygamberi Hz. Muhammed, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterabadi, Mehdi, *Kuran* ve yaratılan tüm şeyler birer yol gösterici olarak yer almaktadır:

كُنْتُ ün perdesi senden açıldı 'âleme

Bu beyânun 'ilmi sensen uş delil ü reh-nümâ (G. 1/7)

“Gizli hazinenin perdesi âleme senden açıldı. Bu açıklamanın ilmi, delili ve yol göstericisi sensin.” Hz. Muhammed övgüsü için yazılan bu gazelde Nesîmî meşhur “*Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, mahlukatı yarattım.*” kudsî hadisinin gizli anlamının onun tarafından öğretildiğini söylemekte, bundan dolayı peygamberden delil ve yol gösterici olarak bahsetmektedir.

İy server-i cümle rusül iy hâdî-i râh u sübül

Sensen yakîn esmâ-yı kül iy Türk-i *مَزَاعُ الْبَصَرِ* (G. 150/9)

“Ey tüm peygamberlerin önderi! Ey yolun ve yolların rehberi! Ey gözü kaymayan Türk! Tüm isimlerin kesin bilgisine sahip olan sensin.” Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterabadi için yazılan bu gazelde Nesîmî önderine “gözü kaymayan Türk” diye hitap etmekte, onu tüm peygamberlerin önderi ve tüm öğretilerin rehberi olarak vasıflandırmaktadır.

Hî hidâyet eyledi Mehdi vü Kur'ân-ı mübîn

Ol ki eşyâ hilkatinden bize oldı reh-nümâ (G. 4/27)

“Ha, Mehdi ve iyiyi kötüyü ayıran *Kuran* doğru yolu gösterdi. Eşya bize yaratılışından dolayı yol gösterici oldu.” Elifname türünde olan bu gazelde şair Mehdi ve *Kuran*'ın hidayete erdirici yönüne dikkat çekmiş, ayrıca yaratılan her şeyin birer yol gösterici olduğunu söylemiştir. Hurufiliğe göre var olan her şey 28 ve 32 ilahi harften yapılmıştır. Bunların hepsi 32 ilahi kelimenin nişanıdır (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 337), dolayısıyla tüm mevcudat Allah'ın hattından ibarettir (Fazlullah Esterabadi,

2012, s. 158-172). Bu sebeple şair yaratılan her şeyi Allah'a götüren bir yol gösterici olarak anlamlandırmıştır.

4. AŞK YOLU

Nesîmî'ye göre aşk karşı cinsler arasındaki cinsel ve duygusal bir çekim değil, yaratılanın yaratana kavuşma arzusudur. Hakikate erme isteği, kaynağa dönme, vahdet-i vücud anlayışı ve benlikten geçip Hak ile var olma aşk olarak tanımlanmıştır:

Şîn şehid oldı şular kim 'ışk yolında öldiler

Gam yimez anlar ki bildi Hakdur ana kan bahâ (G. 4/13)

“Şîn, aşk yolunda ölen şu (kişiler) şehit oldu. Onlar öldürülüşlerinin kan parasının Hak olduğunu bildikleri için üzülmezler.” Şairin elifname türündeki bir gazelinden alınan bu beyitte aşk, yol metaforuyla somutlaştırılmıştır. Aşkın hedefi sevgiliye kavuşmaktır. Beyitte menzile varmadan yolda ölenlerin şehit olduğu, onların kan parasının ise Hak olduğu söylenmiştir.

Sâd sâdıkdur olar kim sabr kıldı ihtiyâr

Dil-berün yolında gör kim lütfa irdi dâ'imâ (G. 4/14)

“Sad, onlar sadık oldukları için sabrı seçtiler. Gör ki (böylece) sevgilinin yolunda daima iyiliğe kavuştular.” Bu beyitte aşk süreci “dilberün yolu” tamlamasıyla anlatılmıştır. Sevgilinin yolunda olmak sevgiliye karşı olan güçlü arzuyu gösterir ki bu aşktan başkası değildir. Sevgiliye kavuşana kadar geçilmesi gereken engeller ise yol kavramıyla metaforlaştırılır. Şaire göre sevgiliye giden yolda âşık her ne kadar zorluklarla karşılaşsa da bunlara sabredenler sonunda daima bir iyiliğe ve kolaylığa kavuşurlar.

Çün mana 'ışkun tarîkîdur sırât-ı müstâkîm

Togrudur Hakdan tarîkum neyler anda yâd yâr (G. 106/3)

“Dosdoğru yol bana aşkın yolu olduğu için yolum Hakk'a doğrudur. Sevgili! O (yolda) yabancı ne gezer?” Beyitte dosdoğru yolun aşk yolu olduğu söylenmektedir. Dosdoğru yol, hakikate giden yoldur. “Sırât-ı müstâkîm” tamlaması *Kur'an*'ın Fatiha suresinde ve diğer pek çok surede geçtiği için Nesîmî'nin dosdoğru yol ile anlatmak istediği şeyin İslamiyet ve Hurufilik olduğu söylenebilir; bu yolun hedefi olan sevgili ise şüphesiz ki Allah'tır. Şaire göre imanın özü aşktır. Aşkın olduğu yerde sevgiliden başkası bulunamaz. Dolayısıyla dosdoğru yol aşk yolundan başkası değildir ve bu yolda âşık ile sevgilinin dışında hiç kimse bulunamaz.

Alnına el-hamdü li'llâh yazdı rabbü'l-âlemin

Koydu aşkın yolu çün هذا صراط مستقيم (G. 278/2)

“Âlemlerin Rabbi alnına 'Hamd Allah'a mahsustur.' yazdı (ve) o dosdoğru yolu aşkın yolu olarak belirledi.” Bu beyit de yukarıdaki beyit ile benzer bir şekilde aşk yolunu dosdoğru yol olarak belirlemektedir.

Oldı Nesîmî kurbân der-râh-ı 'ışk-ı cânân

'Âşıklara bu ihsân ez-Fazl-ı dâverîdür (G. 114/7)

“Nesîmî sevgilinin aşkının yolunda kurban oldu. Bu ihsan âşıklara Hükümdar Fazlullah'tandır.” Beyitte geçen Fazlullah, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterabadi'dir. Dolayısıyla bahsi geçen sevgili Allah ya da Fazlullah (ama her halükârda ilahi bir sevgili) olmalıdır. Nesîmî ise hayatını ilahi sevgili yolunda geçirdiğini ve yine bu yolda öldüğünü, yani içinde bulunduğu manevi yolda sabırla ilerlediğini ifade etmektedir.

Ka'be-i 'ışka varanun sıdk u niyâzdur yolu

Menzile 'âkıbet irür kim ki bu râh içindedür (G. 144/5)

“Aşk Kabe’sine varanın yolu sadakat ile duadır. Kim bu yol içindeyse sonunda menzile varır.” Beyitte hac yolu ile aşk yolu arasında bir paralellik kurulmuştur. Kabe aşk Kabe’si olarak adlandırılmış, dolayısıyla onun yolu bir aşk yolu olmuştur. Aşk yolunda bulunmanın iki temel zorunluluğu sabır ve duadır. Kim sabır ve dua ile yoluna devam ederse hedefine varacaktır. Böylece şair gerek İslam dininin gerek ise Hurufilik gibi felsefi-mistik bir akımın hedefe giden süreçte önemseydiği iki prensibi dile getirmektedir. Bu iki prensip hemen hemen tüm dinî ve ruhanî sistemlerin başarı ölçütleri olarak karşımıza çıkar.

Egerçi râh-ı ‘ışkında esîrem

Şâhâ ol ad ile ‘âlemde mîrem (G. 291/1)

“Ey Şah! Her ne kadar aşkın yolunda esirsem de o ad ile âlemde emirim.” Dinî-tasavvufî şiirlerde Allah’a, peygambere, tarikat önderlerine ya da din büyüklerine kul olmak hükümdar olmak ile eş tutulmuştur. Bu zıtlığa dayalı anlam pek çok yerde rastlanan bir şairane oyundur. Hükümdar dünyayı temsil eder, kulluk ise ahiretteki nimetlerin bir habercisidir. Dolayısıyla dünya hükümdarlığı kalıcılığı olmayan bir aldatmacayken kulluk sonsuz bir hükümdarlığın göstergesidir. Ayrıca aşk yolunda kul olmak âşıklığın bir gereğidir. Şair, ilahi aşk yolunda “Şah!” olarak hitap ettiği din büyüğüne seslenerek ona kul olmakla hükümdarlığı elde ettiğini söylemektedir.

5. DOSDOĞRU YOL

Sırat-ı müstakim (dosdoğru yol) tamlaması pek çok *Kuran* ayetinde geçmektedir (bkz. Fâtihâ, 1/6; Bakara, 2/213; Âl-i İmran, 3/51; Âl-i İmran, 3/101; Nisâ, 4/68; Nisâ, 4/175; Mâide, 5/16; En’âm, 6/39; En’âm, 6/87; En’âm, 6/126; En’âm, 6/153; En’âm, 6/161; A’râf, 7/16; Yûnus, 10/25; İbrahîm, 14/41; Nahl, 16/121; Meryem 19/36; Hac, 22/54; Mü’minûn, 23/73; Nûr, 24/46; Yâsîn, 36/4; Yâsîn, 36/61; Şûrâ, 42/52; Zuhruf, 43/43; Fetih, 48/2; Fetih, 48/20; Mülk, 67/22). Nesîmî’nin şiirlerinde de gerek İslam gerek Hurufilik yolu yer yer sırat-ı müstakim tamlamasıyla tarif edilmiştir:

‘Arza kıldı kâmetün yâ Rab sırât-ı müstakîm

Evvel ü âhır sıfâtundur delîl ü reh-nümâ (G. 3/7)

“Ya Rab! Boyun arza dosdoğru bir yol yaptı. Önünde ve sonunda delil ve yol gösterici (olan senin) sıfatındır.” Beyitte istiva mazmunu bulunmaktadır. “*Rahman olan Allah arşa istiva etmiştir.*” (Tâhâ, 20/5) ayeti beyitte Allah’ın boyunun arza dosdoğru bir yol yapması olarak anlatılmıştır. Hurufilik düşüncesinde istiva hattı oldukça önemlidir çünkü 32 ilahi kelimenin tümü ancak bu hat sayesinde açığa çıkar (Usluer, 2009, s. 287). Dolayısıyla istiva hattı şair tarafından dosdoğru yol olarak anlatılmış, Allah’ın boyu olarak tarif edilen bu hat Hak yolcularının delili ve yol göstericisi şeklinde ifade edilmiştir.

Cümle eşyâ rûh imiş sensen çü yektâ lemyezel

Gör yakîn ma’nî budur هذا صراط مستقيم (G. 267/5)

“Her şey ruhmuş çünkü sen eşsiz yok olmayansın. Gör, o dosdoğru yolun kesin anlamı budur.” Şair sırat-ı müstakim tamlamasını sonsuz hayat ile açıklamakta, onun asıl manasının burada yattığını ifade etmektedir.

6. İLAHİ HATLAR VE YOL

Hurufilikte hatlar, Allah’ın yüzünü müşahede etme aracı oldukları için oldukça önemlidir. Hurufiliğe göre hatlar anneden gelenler (ümmî) ve babadan gelenler (ebî) olmak üzere ikiye ayrılır. Ümmî hatlar bir saç, iki kaş ve dört kirpikten oluşurken ebî hatlar iki sakal, iki burun içi kılı, iki bıyık ve bir anfekadandan (dudak altı sakalı) oluşur (Usluer, 2009, s. 280). Bunun yanında yüzün kılsız bölgeleri de hat olarak kabul edilmekte ve bunlara ak hatlar denilmektedir. Ak hatlar, yüzden istiva hattı geçirildikten sonra şu şekilde belirir: iki alın, iki kaş altı, iki göz altı, yüzün iki tarafı, iki burun kenarı, dört dudak, iki tane burnun iki tarafından inen ve bıyıkların yanından geçen hat (Usluer, 2009, s. 181). Bu hatlar, 28 ve 32 ilahi kelimenin yüzde açığa çıkmasına yardım eden unsurlardır. Nesîmî şiirlerinde bu hatları hakikate götüren –yani Allah’ın yüzünü apaçık görmeye vesile olan- araçlar olması dolayısıyla yol olarak metaforlaştırmaktadır:

Hüsn-i ruh-sârun sırâtu'l-müstakîm

Menzil-i a'lâya togrı râhsan (G. 341/5)

“Yüzünün güzelliği dosdoğru yoldur. En yüksek menzile doğru yolsun.” Fazlullah Esterabadi'ye göre “Allah ve Rabb'in aslı hurûftur” (2012, s. 400). Âdem'i kendi suretinde yaratan Hak onun yüzüne hatlar vasıtasıyla 32 ilahi kelimeyi koymuştur (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 38). Bundan dolayı yüzü okumak Allah'ın sözlerini okumaktır (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 316). Nesîmî, yüzün en yüksek menzile götüren doğru yol olduğunu söyler. En yüksek menzil şüphesiz ki Allah'ın katıdır. Hakikate götüren en önemli vasıta olan yüzün şair tarafından yol metaforuyla anlatılması dikkat çekicidir. Hurufilik inancına sahip olmayan divan şairlerinde rastlanmayan bu mananın orijinal olduğu söylenebilir.

Şeytân sırâtı görmedi yârun yüzünde müstakîm

بَلْقَوْنَ عَنِّي dur cezâ dîv-i la'înün dâline (G. 376/6)

“Şeytan sevgilinin dosdoğru yüzünde yolu görmedi. Lanetlenmiş devin d (dal) harfinin cezası gayyayı boylamaktır”. Beyitteki Arapça alıntı Meryem suresinin 59. ayetinden olup namaz kılmayan, nefesine uyan ve azgınlık yapanların uğrayacağı korkunç sona dairdir. Ayetin tamamının meali şöyledir: “Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi. Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır” (Meryem, 19/59). Şeytanın sevgilinin yüzündeki dosdoğru yolu görememesi Bakara suresinin 34. ayetine bir telmihtir; bu ayetin meali ise şudur: “Meleklerle, ‘Âdem’e secde edin’ dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu” (Bakara, 2/34). Hurufilere göre şeytanın Hz. Âdem’e secde etmekten kaçınması esma ilminden habersiz olması dolayısıyladır (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 37). İnsanın yüzündeki ilahi isimlerden yani hatlardan habersiz olanlar ise cehenneme düşeceklerdir (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 44-45).

7. İSTİVA HATTI VE YOL

Arapça istiva (استوا) kelimesi Ahterî Mustafa'ya göre “karar etmek ve galip olmak ve beraber olmak ve doğruluk ve kasdetmek” anlamlarına gelir (2017, s. 66). Kuran'ın birkaç yerinde Allah'ın arşa istiva ettiği söylenmektedir (Bakara, 2/29; Taha, 20/5; Secde, 32/4; Yunus, 10/3; Ra'd, 13/2; Araf, 7/54; Furkan, 25/59; Hadid, 57/4). Hurufiler istiva kelimesini bir bütünü iki eşit parçaya bölen çizgi anlamında kullanmışlardır. Fazlullah Esterabadi'ye göre arş Âdem'in yüzüdür, Allah'ın arşa istiva etmesi ise Âdem'in yüzünde hatlar vasıtasıyla görünmesidir (Ballı, 2010, s. 64). Hurufilikte istiva hattı oldukça önemlidir çünkü Arap alfabesinin 28 harfinden Fars alfabesinin 32 harfine geçiş istiva hattıyla mümkün olabilmektedir. Yüzde bulunan yedi ümmî hattın sekize çıkarılması, saç hattının istiva hattıyla bölünmesiyle mümkündür. Sekiz hattın -anasır-ı erbaaya göre her birinin dört unsurdan oluşması sebebiyle- dört ile çarpılması sonucunda 32 ilahi kelimeye ulaşılır. Yani istiva hattının önemi “32 harfin insandaki zuhurunu göstermesinden kaynaklanır” (Usluer, 2009, s. 287). Bu hattın Hurufilik düşüncesinde merkezi bir rol oynaması onun Nesîmî tarafından “dosdoğru yol” metaforuyla anlatılmasının en önemli sebebidir:

İstivâ sırrını ger bildün ise ‘ayne’l-yakîn

Hatt-ı vechünde şigâf itdi sırât-ı müstakîm (G. 259/8)

“İstiva sırrını gözünle görmüşçesine bildin ise yüzünün hatlarında dosdoğru yol yarıldı (ortaya çıktı).” Beyitte Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i ikiye ayırması mucizesine telmih yapılmıştır. Fazlullah Esterabadi'ye göre Musa'nın yardığı denizin suyu insanın yüzü üzerindedir (2012, s. 317) yani Kuran'da Musa'nın denizi yarması mucizesi ile Allah insanın yüzündeki istiva hattına işaret etmiştir.

Cümle eşyâ zevc imiş Hakdan çü yektâ lâ-yemût

İstivâ arş üstüne zâhir sırât oldu ‘ıyân (G. 296/7)

“Her şey Hak'tan çift imiş çünkü eşsiz ölümsüz, arş üzerine istiva edince yol ortaya çıktı.” İstiva hattının amacı üzerinden geçtiği varlığı iki eşit parçaya ayırmaktır. İstiva hattı horozda, deve, Hüdhdüd kuşunda, yılanda, tavus kuşunda, gergedanda, yaprakta, haşhaş tanesinde ve diğer her şeyde müşahade edilebilir (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 63-65). Hurufiliğe göre insanın yüzündeki hatlar Arap alfabesindeki 28 harfe göredir. Bu hatlardan Fars alfabesinin 32 harfini çıkarmak ise yüzü dikey

bir biçimde ikiye bölen, böylece saç ve anfeke gibi hatların ikiye bölünmesini sağlayan istiva hattı sayesinde mümkündür. 32 ilahi kelimeye ulaşamayan ise hakikatten uzak düşer. Bundan dolayı istiva hattı Nesîmî tarafından yol olarak metaforlaştırılmıştır. Beyitte Allah'ın arşa istiva ettiğini söyleyen ayetlere telmihte bulunulmuştur.

8. VAHDET YOLU

Hurufilik vahdete dayalı bir felsefi-mistik sistemdir. *Cavidanname*'nin pek çok yerinde Fazlullah Esterabadi vahdet anlayışından bahseder. Ona göre cisimlerin hepsi bir cisimdir ve kelimelerin hepsi bir kelimedir (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 336). Bir nokta, 32 ilahi kelimenin nişanıdır (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 348). Bütün eşya bir harfin içindedir (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 256). Dolayısıyla yaratılmış her şey aslında Hakk'ın bizzat kendisidir ve onun varlığından başka bir varlık mevcut değildir. Hurufiliğin bu vahdet-i vücüt anlayışının son derece maddeci olduğu görülmektedir. Nesîmî'nin şiirlerinde Hurufiliğin bu vahdet-i vücüt anlayışının izleri görülmektedir:

Sûfi ne bilür tarîk-ı vahdet

Mey-hâneye çünkü bulmadı râh (G. 374/3)

“Meyhaneye yol bulamayan sufi vahdet yolunu ne bilir?” *Nesîmî Divanı*'nda sufi –tıpkı zahid gibisini kabuğundan anlayan ancak onun özüne varamayan bir kimse olarak anlatılır ve eleştirilir. Bu beyitte meyhane yolunu bilmeyen sufinin vahdetten uzak olduğu söylenmektedir. Vahdet, birliği esas alan bir düşüncedir. İnsanın zihninde meyhane ile mescidi ayıracak kadar dahi olsun bir ikilik varsa onun vahdeti tecrübe etme şansı yoktur. Mahmud Şebüsteri “*Put, zünnar ve gâvurluk bu makamda hep Hak'sa âlâ, değilse bundan maksat ne? Söyle!*” derken böyle bir vahdet anlayışından bahseder (Mahmûd-ı Şebüsterî, 2011, s. 16).

İki gözün eger egri degülse bahma iki

Ki vahdet ehline Hakdan bulındı togrı râh (G. 355/9)

“Eğer iki gözün eğri değilse iki bakma ki vahdet ehline doğru yol Hak'tan bulundu.” Şair âlemde çokluğu gören gözü şaşılıkla vasıflandırmaktadır. Hakikat vahdettedir ve sağlıklı göz yalnızca vahdeti görür. Hakk'ın gösterdiği doğru yol budur. Bir başka deyişle şair doğru yol ile vahdeti anlatmaktadır. Vahdet, Hurufilik düşüncesinin en önemli unsurlarından biridir.

9. HAKİKAT YOLU

Nesîmî Divanı'nda yol metaforu ile anlatılan bir diğer unsur hakikattir:

Buldılar râh-ı hakikatda kemâl-i ma'rifet

‘Âlem-i vahdetde çün cûş itdiler dervîşler (G. 158/5)

“Dervişler birlik âleminde coştukları için hakikat yolunda Allah'ı bilmenin mükemmelliğine eriştiler.” Şaire göre âlemde esas olan birliktir. Dervişler hakikat yolunda vahdete dair bilgilerini olgunlaştırmış ve bu bilgi sayesinde coşkuyu yaşamış kişilerdir.

10. ŞEYTANIN SAPKIN YOLU

Yol yalnızca hakikate gitmez, batıla da gider. İnananların, müminlerin gittiği dosdoğru bir yol olduğu gibi gazaba uğrayanların ve sapıkların da bir yolu vardır (Fatıha, 1/6-7):

دُرُ الْفُرَّانِ دُرُ الْفُرَّانِ دُرُ الْفُرَّانِ

Görmesün yavuz göz ol şâhun yüzi

Fânî olmaz hergiz Allâhun yüzi

Hâlik olsun dîv-i güm-râhun yüzi (Tuyug. 300)

“O ayın yüzü دُرُ الْفُرَّانِ دُرُ الْفُرَّانِ دُرُ الْفُرَّانِ'dır. O şahın yüzünü kötü göz görmesin. Allah'ın yüzü asla ölümlü olmaz. Yolunu sapıtmış şeytanın yüzü yok olsun.” Beyit Hurufilik akidesinin temel inançlarına dairdir. Burada bir kısmı iktibas edilen ayetin tamamının meali şöyledir: “Kâf. Şanı yüce Kur'an'a yemin olsun” (Kaf, 50/1). Şair sevgilinin yüzünü Kâf suresinin birinci ayetiyle anlatır. Hurufiliğe göre

yeryüzünde bulunan her şey Âdem'in yüzünden ibarettir (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 158). Âdem'in yüzü ise Allah'ın yüzüdür (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 175). Âdem'in yani Allah'ın yüzünden başka her şey helak olacaktır (Fazlullah Esterabadi, 2012, s. 301). Şair, beyitte hak ile batıl arasında bir ayırım yapmakta; Allah'ın yüzünü hakikat ile, şeytanın yüzünü ise batıl ile eşleştirmektedir. Allah'ın yüzü ölümsüzdür ancak şeytanın yüzü yok olmaya mahkumdur. Çünkü şeytan batıldır ve hakikatten uzaktır. Onun yolu sapkın bir yoldur.

Sonuç

Düşüncüyü ve hayali aktarma aracı olarak metafor pek çok alanda olduğu gibi sanatta da kullanılmaktadır. Edebiyat, bu sanatların önde gelenlerinden biridir. Edebiyatın neredeyse her alanında görülen metaforun sıklıkla kullanıldığı alanlardan biri de klasik Türk edebiyatıdır. Şairler anlatmak istediklerini çoğunlukla karanlık-aydınlık, mekân, zaman, tabiat, mitoloji ve kültürel unsurları metaforlaştırarak okuyucuya ya da dinleyiciye aktarırlar. Mesela divan şairi olumlu durumları ışıkla, olumsuz durumları ise karanlıkla anlatır. Kavuşma, bir seher iken ayrılık karanlık bir gecedir. Mevsimlerden sonbahar ve kış ayrılığın, ilkbahar ise kavuşmanın zamanıdır. Mitolojik bir unsur olan abihayat ölümsüzlük veren su anlamına gelir; şiirlerde ise sevgilinin dudaklarının, peygamberlerin ya da dini önderlerin sözlerinin, tasavvufî öğretinin veya şairin bizzat kendi şiirlerinin metaforu olarak kullanılır. Deniz enginliği, dalgalı oluşu ve insanları boğması sebebiyle aşk, âşığın gönlü, âşığın gözyaşları, yokluk, hakikat ve vahdet gibi unsurların metaforu olarak şiirlerde geçmektedir. Bu tür örnekler çoğaltılabilir çünkü şiir ile metafor arasında yakın bir ilişki vardır ve klasik Türk edebiyatında da metaforlar yoğun bir şekilde yer almaktadır.

Hurufiliği ile bilinen 14-15. asır divan şairlerinden Nesîmî dinî ve tasavvufî düşüncelerini anlatabilmek için yol metaforundan sıklıkla faydalanmıştır. Onun şiirlerinde İslamiyet ve Hurufilik birer yol olarak anlatıldığı gibi Hz. Muhammed, Fazlullah Esterabadi ve Mehdi gibi şahıslar da birer yol gösterici olarak beyitlerde yer almışlardır. Şairin Hurufilik remizleriyle örülü bazı beyitlerinde Fazlullah Esterabadi'nin bedeninin, yüzdeki hatların ve yüzü dikey bir biçimde iki eşit parçaya ayıran istiva hattının da yol metaforuyla anlatıldığı görülmüştür. Şairin yol olarak metaforlaştırdığı anlam genel olarak hakikate götüren süreç ya da araçtır, bununla beraber şiirlerde batıl yollardan da bahsedildiği görülmektedir. Hakikate kavuşmayı, Allah'ın yüzünü müşahede etme arzusunu ve böylece Hakk'a kavuşma isteğini aşk olarak adlandıran şairin, beyitlerde geçen aşk yolu metaforuyla yine hakikate giden yolu anlattığı görülmektedir. Hurufiliğin temel düşüncelerinden biri olan vahdet-i vücut anlayışı bazı beyitlerde yol metaforuyla ortaya konulmuştur. *Kuran*'ın ilk suresi olan Fatiha'da ve bunun dışındaki pek çok surede geçen sırat-ı müstakim tamlaması Nesîmî'nin şiirlerinde sıklıkla anılmakta ve Allah'a gereği gibi inanan Müslümanların, Hurufilik yoluyla dini olması gerektiği gibi anlayan Hurufilerin, kısaca hakikat yoluna tam anlamıyla girenlerin yolunu tarif etmektedir.

Kaynakça

- Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî. (2017). *Ahterî-yi kebir*. (1. Baskı). (A. Kırkkılıç, Y. Sancak, Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. (1994). Hurufilik. (C. 16, ss. 81). (1. Baskı). Ana Yayıncılık ve Encyclopedia Britannica Inc.
- Ayan, H. (2020). *Nesîmî, hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Türkçe Divanının tenkitli metni*. (3. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ballı, H. H. (2010). *Fazlullah Hurûfî ve hurûfîlik*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bilge, U. (2020). Metafor ve sembol bağlamında dil ve anlam: Paul Ricoeur'ün hermenötik projesi. *Dört Öge*, (17), s. 25-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dortoge/issue/56303/703755>
- Chuang Tzu. (2012). *Chuang Tzu'nun kitabı*. (1. Baskı). (L. Özşar, Çev.). Biblos Kitabevi.
- Çiçekler, A. N., Aydın, T. (2019). Kavramsal metafor kuramı ve belagat: karşılaştırmalı bir inceleme. *RumeliDE*, (16), s. 14-26. <https://doi.org/10.29000/rumelide.616880>

- Dalai Lama. (2008). *Yolun üç büyük özelliği, Je Tsongkhapa'nın öğretileri*. (1. Baskı). (S. Ertüzün, Çev.). Okyanus Yayınları.
- Demirci, K. (2016). Metafor: bir anlatım ve üretim mekanizması. M. Sarıca ve B. Sarıca, (Ed). *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat* (1. Baskı, s. 330-343) içinde. Padam Yayınları.
- Doğan, M. N. (2011). Yol ve yolcu metaforu bağlamında klasik şiiri anlamak. *Gazi Türkiyat*, (8), s. 145-163. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/76736>
- Fazlullah Esterâbâdî. (2012). *Câvidân-nâme - Dürr-i Yetim isimli tercümesi*. (F. Usluer, Haz.). (1. Baskı). (Derviş Murtazâ, Çev.). Kabalıcı Yayıncılık.
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatler*. (1. Baskı). Gerçek Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1989). *Hurûfîlik metinleri kataloğu*. (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Han Şan. (1993). *Soğuk doruktaki adam*. (1. Baskı). (Ö. Tulgan, Çev.). Yol Yayınları.
- İncil*. (2016). (2. Baskı). Yeni Yaşam Yayınları ve Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kansızoğlu, Y. (2003). *Hurûfîlik tasavvuru ve Kur'an yorumuna etkileri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kaplan, M. (2011). *Şiir tahlilleri 2, Cumhuriyet devri Türk şiiri*. (19. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2012). *Şiir tahlilleri 1, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. (29. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâlî*. (2010). (6. Baskı). (H. Altuntaş ve M. Şahin, Haz.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim*. Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- Lao Zi. (2016). *Tao te ching*. (1. Baskı). (S. Özbey, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mahmûd-ı Şebüsterî. (2011). *Gülşen-i râz*. (1. Baskı). (C. Gündoğdu, Haz.). (H. A. Konuk, Tercüme ve Şerh). İlk Harf Yayınevi.
- Muhyiddin İn Arabî. (t.y.). *Risaleler 1*. (1. Baskı). (V. İnce, Çev.). Kitsan Yayınları.
- Nietzsche, F. (2020). *Böyle buyurdu Zerdüşt*. (22. Baskı). (M. Tüzel, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Osho. (2003). *Zen yolu / tasavvuf yolu*. (3. Baskı). (S. Kartal, Der. ve Çev.). Okyanus Yayıncılık.
- Seneca. (2017). *Bilgenin sarsılmazlığı*. (1. Baskı). (E. B. Özkan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Seneca. (2020). *Tanrısal öngörü*. (1. Baskı). (C. İ. Özkan, Çev.). Kabalıcı Yayıncılık.
- Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi. (t.y.). *Maârif*. (1. Baskı). (A. Gölpınarlı, Haz.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Süleyman Çelebi. (1992). *Mevlid*. (2. Baskı). (N. Pekolcay, Haz.). Dergâh Yayınları.
- Şah İsmail. (2017). *Hatâyî dîvânı*. (1. Baskı). (M. Macit, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şeyh Galip. (2006). *Hüsni ü aşk*. (1. Baskı). (M. N. Doğan, Haz.). Yelkenli Kitabevi.
- Tevrat*. <https://www.kutsalkitap.org/online-tevrat-oku/> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Uçan Eke, N. (2017). *Klâsik Türk edebiyatında metaforik üslup*. (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. (2. Baskı). Kabalıcı Yayıncılık.
- Usluer, F. (2009). *Hurufîlik*. (1. Baskı). Kabalıcı Yayınevi.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Arş. Gör. Murat ASLAN

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede "Etik Kurul İzni"ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.